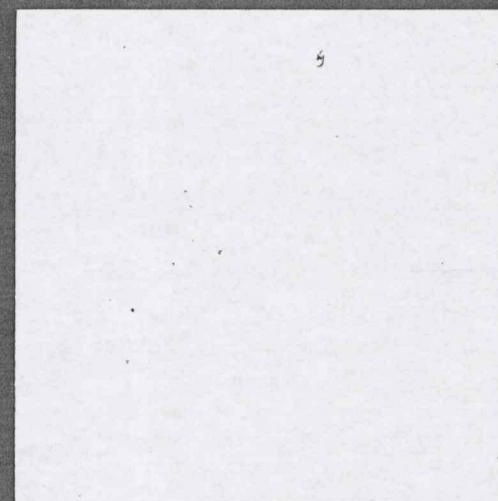

ID-230
C-2
30-06-2007

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

datum in procedure: 01 MEI 2002
datum aanwijzing: 30 JUNI 2007
errata:

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermde stadsgezicht
Leeuwarden, Hollanderwijk,
gemeente Leeuwarden
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Halbertsmastraat (foto Dick v.d. Heijde jr, 2000)

LEEWARDEN, HOLLANDERWIJK

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads-of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijk Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850 - 1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van de Hollanderwijk te Leeuwarden als beschermd stadsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

De Hollanderwijk is een uit 177 volkswoningen bestaande wijk die in 1915 in opdracht van Woningvereniging Leeuwarden en naar ontwerp van Willem Cornelis de Groot tot stand is gekomen ten zuiden van het spoorwegemplacement. De wijk wordt aan de noordelijke zijde, de zijde van het spoor, begrensd door de Wijnhornsterstraat, aan de oostzijde door de Hollanderdijk, aan de zuidelijke voormalige gemeentegrens door de Nieuwe Hollanderdijk en aan de westelijke, kortste, zijde door de Van Blomstraat. Hoewel de woningen in de vroege jaren 1980 ingrijpende vernieuwingen hebben ondergaan, wat onder meer geresulteerd heeft in uitbouwen voor keukens en bergingen aan de achterzijden, heeft dit de stedenbouwkundige kwaliteit van de wijk nauwelijks verstoord.

Ontwikkelingsschets

Woningvereniging Leeuwarden is ruim twee jaar na de inwerking treding van de Woningwet op 2 november 1904 opgericht. Het gemeentebestuur had daar duidelijk de hand in; de helft van de leden van het eerste bestuur waren leden van de gemeenteraad. Enkele jaren na de oprichting - gewenningsproblemen met de woningwet en financieringsmodellen zorgden voor vertraging - was het eerste complex van 73 arbeiderswoningen (later nog met 7 woningen uitgebreid) voltooid: de Oud-Indische buurt nabij het Noordvliet. De woningen werden geroemd als eerste voorbeelden van waardige huisvesting van de arbeidersstand. In 1909 konden de 107 woningen van een tweede buurt, de Saskiabuurt ten zuiden van het Vliet, worden aanbesteed. Stedenbouwkundig en architectonisch was deze nieuwe buurt al weer levendiger dan het vorige complex. De woningen raakten onmiddellijk verhuurd, er bleef een flinke wachtlijst van belangstellenden en het bestuur ging op zoek naar een volgende bouwlokatie. In 1912 slaagde het in de aankoop van twee stukken land, tezamen groot bijna 3 hectare, die geïsoleerd lagen tussen het spoorwegemplacement en de gemeente-grens tussen Leeuwarden en Leeuwarderadeel. De keuze was niet bepaald door een samenhangende ontwikkelingsvisie op de stad - een van de secundaire doelen van de Woningwet - maar door de gunstige financiële voorwaarden van het geïsoleerde, onbebouwde terrein.

Architect Willem Cornelis de Groot die korte tijd bestuurslid van de vereniging was geweest en ontwerper van de eerste twee buurten werd, kreeg ook nu weer de opdracht een ontwerp te leveren. In de zomer van 1913 leverde hij een plan in waarbij het terrein maximaal geëxploiteerd lijkt: 201 woningen zijn geplaatst in veertien uniforme noordzuid gerichte bouwstroken met smalle stoepen voor en plaatsjes achter. Een rigide stedenbouwkundig patroon met een woningdichtheid van bijna 70 woningen per hectare.

Het tweede plan van januari 1914 ademde een heel andere sfeer. De ingrijpende wijziging van een met woningen volgepropte wijk tot een aangenaam tuinstadje op kleine schaal is vrij zeker het gevolg van het overleg met het Staatstoezicht op de Volksgezondheid. De Inspecteur van de Volksgezondheid, J. Faber, de man die een jaar eerder met Th. van Welderen baron Rengers het gedreven boek Friesland en de Woningwet publiceerde, had in een brief van november 1913 aan de Commissaris der Koningin in Friesland forse kritiek op het starre plan. Faber toonde waardering voor het voornemen om weer een aantal woningen te bouwen, maar schreef "dat de plannen zelf mij tot zekere hoogte eene teleurstelling zijn". Hij constateerde weliswaar een voordelige plaatsing van de woningen voor bezonning en ruime toetreding van lucht, "maar daarmee is m.i. ook alles gezegd wat ten voordele van die indeeling kan worden aangevoerd. Het bouwplan is verder stijf en het ontbreken van eenige afwisseling in de opeenvolgende straten werkt deprimerend [...] niet alleen omdat het eentonig is, maar ook omdat er heel geen speelruimte voor kinderen is." Er zouden wat groepen woningen moeten vervallen ten gunste van speeltuintjes, maar dan blijft het plan nog stijf, "terwijl het in de jongste jaren steeds het streven is door losse groepering en afwisseling in het woningtype ook de arbeidersbuurten wat leven bij te zetten." Faber ging in de brief tevens in op de verschillende type woningen, waardeerde het feit dat ze geen bedsteden maar kleine slaapkamers hadden, maar keurde af dat één type geen keukens had, waardoor altijd, ook in het zomerseizoen in de woonkamer gekookt moest worden. Zo waren er nog wat bezwaren tegen de indeling. Het nieuwe plan is inderdaad aanzienlijk gewijzigd. Het bood plaats aan 177 woningen wat voor eengezinshuizen een nog steeds hoge woningdichtheid van 60 woningen per hectare opleverde. Een licht dubbel buigend en diagonaal door de wijk lopende centrale ontsluitingsstraat brengt al enige ruimtelijke dynamiek, ondersteund door de segmentvormige buiging van de

langste straat. Het zijn ruimtelijke verbijzonderingen die in die tijd bij tuinsteden gebruikelijk waren. Dankzij de keuze voor de centrale ontsluitingsstraat konden, net als bij de Saskiabuurt, de daar dwars op staande straten tot smalle, geplaveide paden worden teruggebracht, waardoor voor de huizen ruimte kwam voor tuinen. Zo is er een heldere hiërarchie ontstaan van randwegen en hoofdontsluiting enerzijds en woonstraatjes anderzijds. Tevens heeft de architect de gelegenheid benut om ogenschijnlijk ondergeschikte variaties in stedenbouwkundige en architectonische maatvoering en detailleringen aan te brengen. De entree tot de wijk werd verwijd en even verder resulteerde de verbreding van de centrale straat in een pleintje. Door deze ruimtelijke variatie kwamen er ook meer mogelijk-heden voor variatie in de architectuur, die vooral benut zijn bij de eindwoningen aan weerszijden van de centrale ontsluitingsstraat.

Stedenbouwkundig vertoont het stratenpatroon van de Hollanderwijk een opmerkelijke mengvorm van bochtige en rechte straten. Het bochtige beloop heeft in de Halbertsmastraat en het noordoostelijk gedeelte van de Hollanderstraat geleid tot gebogen bebouwingswanden. Kenmerkend is het verschil in dimensionering van de straten.

De hoofdontsluiting: de Hollanderstraat, en de randstraten: Hollanderdijk, Nieuwe Hollanderdijk, Wijnhornsterstraat en Van Blomstraat hebben een verhardingsbreedte van 5 meter en de woonerfachtige dwarsstraten: Winsemiusstraat, Waling Dijkstrastraat, Van Harenstraat en Starterstraat hebben een breedte van 2½ meter. Uitzonderlijk is de lange en gebogen dwarsstraat, de Halbertsmastraat die ook een breedte van 5 meter kent. De breedte van de Nieuwe Hollanderdijk kon lange jaren niet geheel worden benut. De gemeente-grens met Leeuwarderadeel lag in het midden van de straat en daar heeft een hoog opgaand hekwerk gestaan. Diverse pogingen van Leeuwarden om de andere strook te annexeren mislukten. Pas bij de herziening van de gemeentegrenzen in 1944 kwam aan de malle situatie een einde als het zuidelijk gebied van Leeuwarderadeel bij Leeuwarden wordt gevoegd.

Huidig ruimtelijk karakter en bebouwingsbeeld

De Hollanderwijk is een sterke stedenbouwkundige eenheid die naar buiten toe scherpe overgangen kent. Aan de noordzijde wordt zij begrensd door een

restgebied, voorzien van later aangebrachte parkeer-havens en een strook begroeid met bomen en struiken. De westelijk gelegen Hollanderhof, ooit een volksbuurtje, is in de jaren tachtig van de 20ste eeuw gesaneerd en bebouwd met nieuwe blokken met etage-woningen. Dat is op enige afstand gebeurd met zowel de voor door-gaand verkeer afgesloten Van Blomstraat als de D'Hondercoeterstraat ertussen. De Nieuwe Hollanderdijk is aan de zuidzijde bebouwd geraakt met een vrijwel aaneengesloten rij woningen die loodrecht op de bouw-richting van de Hollanderwijk staat. Het is een rij hoogst eenvoudige woningen die door renovatie aan het einde van de jaren 1990 een redelijk rustig beeld vertonen. Ten oosten van de Hollanderdijk zijn sterk verkrotte, individuele pandjes gesaneerd en bleef een weinig karakteristieke ruimte met parkeervoorzieningen en restgroen over.

De Hollanderwijk wordt in grote lijnen gekenmerkt door twaalf noord-zuid gerichte bouwstroken met aan weerszijden tuinen en een smal stoepstraatje ertussen, doorsneden door een diagonaal lopende, licht gebogen ontsluitingsstraat die voor de tuinen aan weerszijden een klinkerstoep van ruim een meter breed met molsgoten bezit. De platte-grond lijkt eentonig. Een ruimtelijk verrassende plek is de entree van de wijk op het kruispunt van Hollanderstraat, Halbertsmastraat en Wijnhornsterstraat waar de scheve kruisingen hebben geleid tot een aaneenschakeling van kenmerkende hoekoplossingen en verrassende perspectieven. De strenge hoofdordening is vooral verlevendigd door het in wezen simpele middel van de contrasterende, diagonaal gerichte, twee maal buigende Hollanderstraat. Deze straat zorgt voor een aan-zienlijke afwisseling in de ruimtevorming. Het bochtige tracé doorsnijdt de opeenvolgende besloten ruimtebeelden van de dwarserven en opent steeds wisselende perspectieven. Daarbij werken de achter elkaar gelegen kopbebouwingen doorzichtbegrenzend en schaalversterkend. Het centrale pleintje is daarbij een belangrijke variant, al is het in feite niet meer dan een uitstulping van de straat doordat enkele bouwstroken niet tot aan de straat zijn doorgetrokken. Een verstorend transformator-huis doet in sterke mate afbreuk aan het ruimtelijk effect en de huidige inrichting is verder rommelig. De aanwezige boombeplanting vormt een belangrijk element. Naast de gevarieerde Hollanderstraat is de segment-vormig gebogen lange Halbertsmastraat met alleen aan de westzijde een klinkerstoep met molsgoot, eveneens een boeiende ruimte in de hoofd-opzet van de wijk.

De strenge hoofdopzet heeft in de wijk voorts door een groot aantal ondergeschikt lijkende variaties een grote levendigheid opgeleverd. De ogenschijnlijk gelijke afstanden tussen voorgevels blijken sterk te verschillen. Is die bij de Winsemiusstraat en de Waling Dijkstrastraat $14\frac{1}{2}$ meter, voor de Van Harenstraat is die $13\frac{1}{4}$ en voor de Starterstaat $10\frac{1}{4}$. De kromme Halbertsmastraat verloopt zelfs van $12\frac{1}{2}$ tot $11\frac{1}{4}$ meter. Doorgaande straten zijn in een later stadium ten koste van aangrenzende voortuinen van trottoirtjes voorzien, een wijziging in het dwarsprofiel die de verhouding tussen versteende en groene ruimte ongunstig heeft beïnvloed. Het oorspronkelijke doorgaande profiel van de Hollanderstraat is door verkeersdrempels bij elke dwarstraat enigszins verzwakt. Het oorspronkelijke plantsoen bij de entree van Hollanderstraat en Halbertsmastraat is vervallen, waardoor het spannende perspectief van de entree is verzwakt. Van groot belang voor het huidige beeld zijn de op de erfafscheidingen aanwezige heggen van voornamelijk liguster. Dit kenmerk wordt slechts op enkele plaatsen verstoord door heggen van doornstruiken en coniferen. Ze behoren niet tot het oorspronkelijke ontwerp, hebben nooit alle tuinen begrensd, maar zijn in de huidige situatie uiterst karakteristiek voor het straatbeeld.

Voor een wijk met 177 arbeiderswoningen is de architectonische karakteristiek levendig. De grote variatie aan architectonische vormen en detailleringen sluit aan op de ruimtelijke diversiteit. De 139 kleine woningen zijn als tussenwoningen door de hele wijk te vinden. Ze bestonden oorspronkelijk uit een kamer en een achterliggende alkoof met vaste bedden, een gang met steektrap, een kamer onder de kap en een plaatsje van 5 meter diep met een afdak en een privaat. De meestal op hoeklokaties en aan de Hollanderstraat staande 38 grotere woningen van vier typen zijn royaler; twee ervan zijn oorspronkelijk als winkel-huizen gebouwd. De grotere woningen hadden een slaapkamer of een keuken op de begane grond extra of zelfs beide en bij sommige zijn op de zolder twee kamertjes afgetimmerd.

De architect is erin geslaagd om de stedenbouwkundige levendigheid met architectonische en decoratieve variaties te versterken. De meeste woningen zijn drie traveeën breed voor deur en twee vensters; sommige eind- en hoekwoningen hebben een venstervak meer. Zowel de breedte als de hoogte van deuren en vensters met bovenlichten verhouden zich evenwichtig met het

gevelvlak. Sommige vensters in kopwoningen hebben dubbelbrede of drielichtvensters; hier en daar is zo'n lichtschepping onder een doorlopend dakvlak zelfs tot kleine serre uitgebouwd. Bij enkele woningen is zo'n doorlopend dakvlak de toegangspartij gaan overluiden. Afsnuitingen van enkele hoeken met uitkragend metselwerk tot een rechte hoek boven de begane grond is eveneens een architectonisch middel ter variatie van de vorm.

Ook op en aan de kappen heeft de architect de variatie doorgezet. De bouwblokken hebben dakschilden die in veel gevallen worden beëindigd door een wolfseind, bekroond met een zinken piron, maar er zijn ook enkele beëindigingen met een volledige geveltop of met een volledig dakschild; eveneens bekroond met een piron. De contour van de daken werd oorspronkelijk verlevendigd door schoorstenen die uit de naald van de daken gemetseld zijn. Bij sommige hoekwoningen is een andere oplossing voor de schoorstenen gevonden. Bij de vernieuwing van de wijk in de jaren 1980 zijn echter de meeste schoorstenen verdwenen. De dakschilden die in het zicht liggen zijn gedekt met blauw geglaazuurde, Friese gegolfde pannen; de achterschilden met gesmoorde pannen van dit type. Alle zolders zijn verlicht door dakkapellen dan wel vensters in geveltoppen. Bij vooral de lange bouwstroken is een kennelijk gevreesde eentonigheid mede vermeden door een afwisseling van kapellen en geveltoppen. Bovendien zijn in de wijk vier in vorm onderscheiden kapellen en hebben de geveltoppen al dan niet een wolfseind. De afwisseling in architectonisch beeld is alleen in de Halbertsmastraat ingetogener, waarschijnlijk omdat in de flauw gebogen straat het metrum van allemaal dezelfde schoorstenen en lessenaarkapellen juist het effectiefst was.

De huizen zijn gebouwd van grauwbrown baksteen en verlevendigd met allerlei sierlijkheden van rode strengperssteen. Speklagen ter hoogte van de onder- en bovendorpels van de vensters zijn bij alle woningen te vinden, ook in de geveltoppen. Laten de ontlastingsbogen boven de gevelopeningen al een diversiteit zien, de boogtrommels zijn met grote fantasie met steeds ander metselmozaïek gevuld. Elke straat heeft een eigen, kenmerkend mozaïekpatroon gekregen.

Door de van 1980 tot 1983 uitgevoerde renovatie heeft het ruimtelijke, en op details ook het architectonische, beeld wel enigszins geleden, maar de vernieuwing heeft met respect voor de kwaliteiten van de wijk en de

woningen plaatsgevonden. Voor zover dat al niet eerder was gebeurd, zijn de interieurs van de woningen aangepast om te voldoen aan minimale eisen van modern wooncomfort. Ten behoeve van keukens en bergingen zijn de al niet ruime achtererven deels gevuld met aanbouwen die slechts hier en daar zichtbaar zijn, de al eerder genoemde heggen verzachten de rafeligheid in groeiende mate.

Nadere typering van de te beschermen waarden

De nagenoeg gaaf bewaarde Hollanderwijk drukt de kentering uit die zich spoedig na de eerste resultaten van Woningwet voltrekt. Zijn de eerste activiteiten als gevolg van de wet vooral gericht op de kwantitatieve aanpak van het volkshuisvestingsprobleem, het resultaat dat bij de Hollanderwijk is behaald, laat zien dat het ontwerp ook kwalitatief is gewogen. Dat is niet zozeer te merken aan plattegronden en woningindeling, stellig wel aan de stedenbouwkundige aanpak en de architectuur.

Typerend zijn:

- de compactheid van de wijk met een in wezen rigide patroon strokenbouw dat doorbroken wordt door een opvallende buiging van de langste straat en de tot twee maal toe licht buigende diagonale ontsluitingsstraat die zich in het midden verwijdt tot een pleintje. De lay-out van straten wordt door de bebouwing gevolgd en versterkt;
- de hiërarchie van redelijk brede ontsluitingsstaat met klinkerstoepen en molsgoten en stoeploze randstraten, met subtiële verwijdingen en afsnuitingen bij de ingangen, en de veel smallere, woonerfachtige straatjes met een ongedeeld stoepprofiel van de dwarsverbindingen;
- de eenheidscheppende erfgrenzen met hagen van vooral liguster die de gevarieerde eenheid versterkt;
- de eenheid in architectuur die op allerlei plaatsen wordt gevarieerd ter versterking van de stedenbouwkundige situatie, danwel ter verlevendiging van de langere bouwstroken;
- de vormrijke variaties van allerlei architectonische onderdelen en materiële en kleurige detailleringen van de architectuur.

Waardering

De Hollanderwijk is een hoogwaardige, autonome enclave; een compacte wijk van 177 arbeiderswoningen uit 1915. De wijk is zonder veel verband met de toenmalige situatie ontwikkeld. Door latere ontwikkelingen zijn evenmin duidelijke stedenbouwkundige relaties verkregen. Thans is de wijk aan drie zijden door straten met parkeer-plaatsen en vage beplantingsstroken van struiken en bomen omzoomd en aan de vierde, zuidelijke zijde staat een strook van woningen die in de late jaren 1990 is gerenoveerd. Het sterke en autonome karakter van de wijk heeft onder deze ontwikkelingen niet geleden. De wijk is een kenmerkend en historisch belangwekkend voorbeeld van een complex arbeiderswoningen op de kentering naar een zorgvuldiger stedenbouwkundige en architectonische aanpak waarbij naast kwantitatieve ook kwalitatieve uitgangspunten zijn gehanteerd. De invloed van de Inspectie van de Volksgezondheid op het ontwerp van architect W.C. de Groot is evident. Daardoor is qua gevarieerde architectuur en levendige stedenbouw een wijk ontstaan die van algemeen historisch, architectonisch en stedenbouwkundig belang is. Zonder dat de wijk in specifieke stijlkenmerken te vangen is, hebben zowel het stedenbouwkundig plan als de architectonische invulling de levendige karakter-trekken van de Overgangsstijl. Tegelijkertijd vertoont de wijk, ondanks haar compactheid, in structuur en invullingen verwijzingen naar de Engelse tuinstadgedachte.

Begrenzing

De wijk wordt aan de noordelijke zijde, de zijde van het spoor, begrensd door de Wijnhorsterstraat, aan de oostzijde door de Hollanderdijk, aan de zuidelijke, voormalige gemeentegrens door de Nieuwe Hollanderdijk en aan de westelijke, kortste zijde door de Van Blomstraat.

De exacte begrenzing is aangegeven op bijgevoegde kaart MSP/06/03.

Rechtsgevolg

Ter effectuering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

Kaarten / afbeeldingen

Foto omslag (Dick van der Heijde jr, Leeuwarden nr 2301/6)

1. Kaart 30a.I, de Hollanderwijk en de gemeentegrens van Leeuwarden en Leeuwarderadeel in 1915 (gemeente Leeuwarden)
2. Detail uit kaart 30a.I, de Hollanderwijk en de gemeentegrens in 1915 (gemeente Leeuwarden)
3. Kaart 30a.III, het stratenplan van de Hollanderwijk (gemeente Leeuwarden)

Colofon

Uitgave: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Zeist 2007

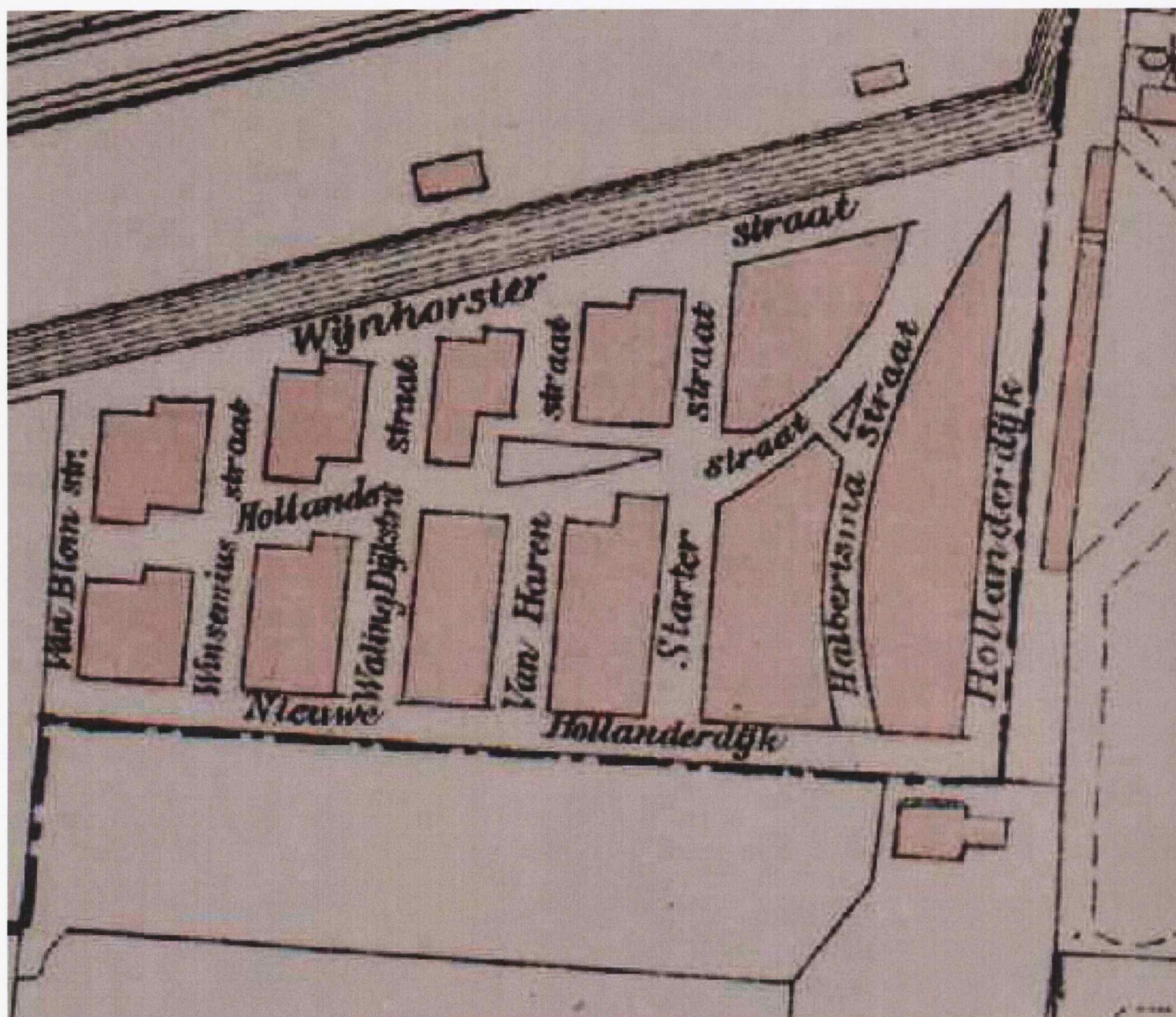
Tekst: G.P. Karstkarel, de gemeente Leeuwarden en de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

Productie

RACM / Drukkerij Kerckebosch bv, Zeist

Kaart 30a.I De Hollanderwijk en de gemeentegrens van Leeuwarden en Leeuwarderadeel in 1915

Detail uit kaart 30a.I De Hollandervijk met
gemeentegrens in 1915

Q, 11032601904